

Гончарук В. А.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури,
українознавства та методик їх навчання,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна

ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ЛІНОЮ КОСТЕНКО

Ліну Василівну Костенко справедливо називають однією з предтеч поетів-шістдесятників. Її самобутній талант шукав нові теми і проблеми, нові барви, тони й напівтони для своєї творчої палітри. Літературні критики давно визначили домінанти творчості Л. Костенко – безкомпромісність і неповторність. Поетеса завжди вірна собі, своїм переконанням, життєвим та естетичним принципам. Шлях поетеси у літературі був складним, неоднозначним. Перший успіх. Пошук нових виражальних засобів. А потім – 16 довгих років вимушеного мовчання. Та годі було поставити на коліна мужню жінку, вона не йшла на компроміси з владою (збірки «Зоряний інтеграл» і «Княжа гора» не побачили світ через цензурні перепони), з тими, хто забороняв її твори. І тільки в 70-х рр. з'являються збірки, одна за одною: «Над берегами вічної ріки», «Неповторність», «Сад нетанучих скульптур», «Вибране», роман у віршах «Маруся Чурай» [1, с. 124], у 90-х – роман у віршах «Берестечко», створений ще в 1966–67 рр., а потім дописуваний упродовж кількох десятиліть [1, с. 125].

Її творчість підносить українську ідею на рівень світової культурологічної думки тим, що розробляє надзавдання нового тисячоліття:

животрепетну проблематику остаточного, «недекоративного» виведення людської та національної особистості «із-під варти» наглядців духовного концтабору, звільнення від постколоніального синдрому національної летаргії й – нарешті! – створення нової енергетики – «гуманітарної аури своєї нації» (Ліна Костенко) [6, с. 4].

Творчість Л. Костенко глибоко закорінена в історико-культурне минуле України й усього світу, завдяки чому не тільки відновлює історичну пам'ять, а й утверджує її. Художній світ поетеси – своєрідне часопросторове моделювання етнічно значимої інформації, яка входить у систему визначальних комунікативних зв'язків і водночас здійснює зворотній вплив на історичну пам'ять українського народу, завдяки чому набуває значення, що виходить далеко за власне літературні межі.

Кожен великий митець приймає історію своєї нації у своє серце та актуалізує її як власну живу сутність. Мисляча історія – це шлях розгадок і передбачень. *«Прочитай золоті манускрипти, подивися у вічі вікам...»* – ця наскрізна думка Ліни Костенко набрала ознак програмної формули історіософського мислення поетеси. Це глибоко інтимне прочитання навіть відомих історичних фактів наближає нас до істини, відкриває незримі глибини нашого генетичного світомислення.

У віршах Ліни Костенко знаходить яскраве вираження унікальна властивість історичної пам'яті – *здатність до переходу із небуття у вічність*. У процесі авторського осмислення минулості та вічності значне смислове та емоційне навантаження здобуває образ часу. Він є постійним і строгим виміром кінцевого існування людини на землі. Ліричний хронотоп Ліни Костенко позначений поглибленою змістовністю, яка пов'язана з прагненням конкретний, особистий час зіставити з історією, з вічністю, розгорнути в перспективі й ретроспективі [4, с. 127].

У ліриці поетеси відбувається суттєве осягнення виміру особистого досвіду й пам'яті в історичному бутті, вказується на універсальний зв'язок часткового з цілим, окремого із загальним. Оскільки особиста пам'ять

необхідна умова існування історичної, то одним із суттєвих чинників історичної пам'яті поетичного світу Ліни Костенко стали спогади про дитинство. Вже в її ранніх поетичних збірках дитинство є суб'єктом і об'єктом творчого процесу, сплавом поетичної думки і почуття. Мотив дитинства, «вбитого на війні», найсильніше звучить у книгах *«Над берегами вічної ріки» (1977)* та *«Неповторність» (1980)*. Враження, що залишилось у дитячій пам'яті, від жорстокості, насилля та руйнівної сили війни, у віршах поетеси перетворилося у своєрідну «візуально-емоційну картину екзистенціального жаху доби» [5, с. 38].

Одним із основних джерел творчості Ліни Костенко є національна історія. У віршах *«Древлянський триптих»*, *«Горислава Рогніда»*, *«Князь Василько»*, *«Чадра Марусі Богуславки»* тощо, авторка оцінює події минулого, руйнуючи усталені, популярні міфи та підриваючи благоговіння до історичних осіб. Ідеалізовані постаті в історіософських візіях поетеси втрачають свою велич і ореол таємничості, створений навколо них спотвореною історією. Інтерпретація Ліною Костенко давніх подій спричинена прагненням залучити читачів до пошуку правди про історичне минуле.

Характерною ознакою творчого почерку поетеси стала складна взаємодія часових планів, яка «з'єднує в єдине ціле минуле і сучасне, безпосередні враження від дійсності з реальністю історичної пам'яті» [2, с. 25]. Ліричне осмислення конкретних історичних подій, фактів минувшини в поезіях *«Чумацький віз»*, *«Чигиринський колодязь»*, *«В маєтку гетьмана Івана Сулими»* тощо постає одночасно в декількох часових вимірах, завдяки чому поміщається в ланцюжок всієї історії. Сутність таких творів складає пізнання історичного буття, усвідомлення нерозривного зв'язку часів та епох. Минуле цікавить поетесу найчастіше своїми паралелями з днем сьогоднішнім (цикл *«Душа тисячоліть шукає себе в слові»*).

Підсвідомо лірична героїня відчуває, що може стати духовною зрадою усіх тих, хто жив до неї і плекав надії на її буття на цій землі (а цього не можна допустити!):

*Не дай мені заплутатись в
дрібницях,*

Не розмінйай на спотички доріг,

Бо кості перевернуться

в гробницях

Гірких і гордих прадідів моїх («Моя любове! Я перед тобою»).

Зосередження уваги на історичному аспекті свідомості людини не випадкове, адже поетеса послідовно втілює у своїх ліричних творах думку про те, що повноцінна життєдіяльність особистості можлива тільки за умови невідривності її від свого народу і його долі, на основі традицій і духовних надбань нації:

Митцю не треба нагород,

його судьба нагородила.

Коли в людини є народ,

тоді вона уже людина («Не треба думати мізерно...»).

Історія як джерело й одночасно засіб художнього осмислення дійсності актуалізується в багатьох творах поетеси: *«Скіфська одіссея», «Дума про трьох братів неазовських», «Маруся Чурай», «Берестечко»* [3, с. 25].

У процесі відображення дійсності інформація, що надходить до мозку Ліни Костенко, відображується не механічно, а свідомо обробляється відповідно до мети. Внаслідок цього складного процесу на папері у неї з'являються проєкції свідомості у вигляді таких ліричних жанрів, як вірш, поема-балада, драматична поема, катрен, сонет, триптих, пастораль, псалом, пісня, ідилія, романс, ода, елегія, балада, дума, медитація, етюд. Природа жанру зумовлює його особливу здатність утворювати емоційно-почуттєве підґрунтя для взаємодії поетеси, художнього твору та реципієнта. Ліричне мислення поетеси у віршах позначене глибоким філософським узагальненням і водночас – характерною для лірики суб'єктивністю, часто – майже епічним змістом (*«Колись давно, в сумних біженських мандрах», «Горислава-Рогніда», «У Корчуватому, під Кисвом»* та ін.).

У романі «*Маруся Чурай*» Ліна Костенко створює не просто глибокий психологічний портрет головної героїні, а здійснює своєрідну історичну реконструкцію переломної епохи часів Богдана Хмельницького – від історичних подій до тогочасного суспільного життя в Україні.

Самобутній новаторський твір Ліни Костенко утверджує реальність постаті легендарної піснетворки. Історія Марусі Чурай в романі поетеси, на відміну від численних попередніх романтичних її осмислень, розгортається як цілком реалістична оповідь. Марусю Чурай у потрактуванні Ліни Костенко можна вважати історичною особистістю в тому розумінні, яке надає цьому поняттю К. Ясперс: фізичне знищення людей видатних часто зустрічається в історії, але вони завжди повертаються, відлунюють у віках, завдяки їм рухається вперед суспільство [7, с. 259].

Твір нагадує строкату мозаїку людських доль, зокрема історичних осіб, змальованих у народнопоетичному дусі. Це полтавський полковник Мартин Пушкар, патріот і лицар рідної землі з розвиненим почуттям справедливості, людина порядна, чесна, смілива. Це і Ярема Вишневецький, відступник і зрадник, кат свого народу, не прощений у віках. Згадуються в романі постаті Богдана Хмельницького, Якова Остряниці, Северина Наливайка. Історичні події та особи, долі героїв, пейзажі творять неповторний образ рідного краю, який поглиблюється, узагальнюється через сприйняття Марусі: «...усе як є – дорога, явори, усе моє, все зветься – Україна. Така краса, висока і нетлінна, що хоч спинись і з Богом говори» [2, с. 239].

Якщо ж у «Марусі Чурай» поетеса лише кількома образними штрихами підкреслює історичну могутність та мудрість гетьмана, які підтверджуються універсалом про врятування життя Марусі, то у «*Берестечку*» драматична доля Богдана Хмельницького, його діяльність у центрі розповіді. Ліна Костенко у віршованому романі глибоко проникає у внутрішній світ Хмельницького, травмованого поразкою 1651 року під Берестечком очолюваного ним війська.

Можемо зробити висновок, що художня настанова Ліни Костенко на пізнання й осмислення сутнісних проблем часу і простору приводить до усвідомлення історичної пам'яті як основи якісного людського буття.

Проблема осмислення феномену історичної пам'яті знайшла в історичних романах у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай» і «Берестечко» яскраве вираження і розвиток у двох сюжетних лініях: особистій – доля головних героїв та історичній – пов'язаній з боротьбою українського народу за своє визволення, які тісно переплітаються, композиційно утворюючи цілісність. З нею безпосередньо пов'язані й інші важливі соціальні та філософські проблеми: зрада, злочин і кара, кохання й сім'я, роль митця в суспільстві, які поступово розвиваються та поглиблюються.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ліна Костенко // Бернадська Н. І., Задорожна С. В. Українська література / Худож. оформл. В. М. Штогриня. – К. : «Феміна», 1995. – С. 124–126.
2. Ліна Костенко // Нові імена в програмі з української літератури : посібник для вчителя / Упоряд. В. Я. Неділько. – К. : Освіта, 1993. – С. 217–248.
3. Макаров А. Історія – сестра поезії / А. Макаров // Українська мова і література в школі. – 1980. – № 10. – С. 25.
4. Проблема історичної та художньої правди в романі Л. Костенко «Маруся Чурай» // Бернадська Н. І., Задорожна С. В. Українська література / Худож. оформл. В. М. Штогриня. – К. : «Феміна», 1995. – С. 126–128.
5. Розумний Я. Героїка чи антигероїка: тема війни в поезії шістдесятників і Нью-Йоркської групи / Я. Розумний // Сучасність. – 1986. – Ч. 11. – С. 38.
6. «Я вибрала... долю, а не вірші». Ліні Костенко – 75 // Дзеркало тижня. – 2005. – № 10 (538). – 19 березня. – С. 4.
7. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Практика, 1994. – С. 259.